

ქართველი ებრაელების თვალთ დანახული კულაში¹

(აბრამ საპირის „კულაში“: ნანახი, განცდილი, გაგონილის...“ მიხედვით)

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ებრაელები საქართველოში უხსოვარ დროს დამკვიდრდნენ. უფრო მოგვიანებით, სხვადასხვა ნაკადით შემოსული თუ შიდა მიგრაციით გადაადგილებული ებრაელობა საქართველოს ყველა კუთხეს მოეფინა. დასავლეთ საქართველოში მათი სულიერი და კულტურული ცენტრი ქუთაისი გახლდათ, თუმცა არანაკლებ ყურადღებას იმსახურებს კულაშიელი ებრაელობა, რომელიც ყველა კუთხის ებრაელობისგან გამორჩეულია, თავისებურ კოლორიტს ქმნის მათი ინდივიდუალური მახასიათებლების გათვალისწინებით და საინტერესო სურათს იძლევა ერთ პატარა ლოკაციაზე მათი დიდი კონცენტრაციის გამო.

სამტრედიიდან ხუთ კილომეტრში კოლხეთის დაბლობზე მდებარე ულამაზეს ბუნებაში არსებულ დაბა კულაში ქართველი ებრაელების ისტორიის ძალიან საინტერესო ფურცლები დაიწერა. ეს დაბა ორ ღელეს შორის იყო გაშენებული, ერთს ერქვა „ლოლობა“, ხოლო მეორეს „ჭურთავა“... ორივე ეს ღელე მდინარე ცხენისწყალიდან გამოდიოდა ერთად და მერე იყოფოდა. კულაშის ბოლოს ისინი ისევ ერთდებოდნენ [13:92]. ამ ორ ღელეს შორის მოქცეული „კუნძული“, სოფელი კულაში, სწორედ ასეთი ადგილმდებარეობისა და კონფიგურაციის გამო გახდა საფუძველი შემდეგი ციტატისა: “ებრაელები წყალზე დასახლდნენ და მიწა აქციეს – კუნძულად. დაცვის მიზნით და ხსოვნის ნიშნად, ტბის კონტური რაღაც განით შეინახეს, მდინარედ აქციეს, დაიტოვეს ღობედ – „ლოლობი“ და „ჭურთავა“. იქცა კულაში ადგილად..., მერე სოფლად გადაიქცა, მერე დაბად დაიბადა..., მაგრამ ჯერ უნდა შევსებულიყო, მოვარაყებულიყო სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული ებრაელებით...“[3:3].

საისტორიო წყაროებში და მოგზაურთა აღწერილობებში ამ ადგილის შესახებ ინფორმაციას თითქმის არ ვხვდებით. ეს დაბა პირველად მოხსენიებულია [XVI საუკუნის დოკუმენტებში](#). იგი იყო ფეოდალური საგვარეულოს [მიქელაძეების](#) სათავადოს ცენტრი [8: 67-73]. ტოპონიმი კულაში მომდინარეობს ვიწროყელიანი, მუცლიანი ქართული სასმისის სახელიდან „კულა“ – ამ სახელთან დაკავშირებით თქმულებების რამდენიმე ვერსია არსებობს: ერთის მიხედვით, ძველად, როცა კულაშის მიდამოებში თხმელის ტყე იყო, სანადიროდ ყოფილა მეფე ალექსანდრე, თავად მიქელაძეებს იმერული სუფრა გაუშლიათ მეფისთვის და ბულბულის ცრემლებით სავსე მოვერცხლილი კულა მიურთმევიათ. მეფეს ღვინო დაუღევია და უთქვამს: ეს ადგილები თქვენთვის მიჩუქნიაო! [მარიო ცური: იხ.ბმული].

¹ სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის სამეცნიერო პროექტის ფარგლებში (გრანტის ნომერი: FR-21 19474 „ებრაელთა თვალთ დანახული საქართველო: „ისრაელში გამოცემული ქართული ბეჭდური პროდუქციის არქივაცია და ლიტერატურულ-ენობრივი ანალიზი“).

სოფლის წარმოშობის ისტორიის ყველაზე უფრო გავრცელებული ლეგენდა ხალხის ხსოვნას კიდევ ერთი ლამაზი გადმოცემით შემოუნახავს: ერთ დღეს იმერეთის მეფის სასახლეს მექოთნე მიქელა სწვევია საგანგებოდ დამზადებული კულით (დოქით). იგი სასახლის ახლოს ჩამომჯდარა და ჩონგურზე ტკბილი სიმღერა წამოუწყია. მეფის ყურამდე მიუღწევია ტკბილ ჰანგებს და მისი ბრძანებით მექოთნე სასახლეში მიუწვევიათ. სტუმარს მეფისთვის საჩუქრად კულა მიურთმევია. მეფეს ისე მოსწონებია მიქელას კულა, რომ აღტაცებულს უთქვამს: შენი კულისა და სიმღერისათვის აზნაურობა მიბოძებია, წადი, ხელში აიღე ჩონგური და სიმღერით რასაც ერთი დღის განმავლობაში ტერიტორიას შემოფარგლავ, შენი საკუთრება იყოსო. დასახლებულა მიქელა ახალ ნაფუძვარზე და მისთვის კულაში უწოდებია... მისი შთამომავლები კი შემდგომ მიქელაძეებად იწოდებოდნენო [12; 13:14].

მართლაც, XVIII საუკუნეში ვახუშტი ბაგრატიონმა კულაშის ტერიტორია სამიქაოდ მოიხსენია: „ამას შინა ცხენისწყლისა და რიონისკენ, არის საჭილაო, სამიქელაო“ [2:74].

ერთ-ერთი ვერსიის მიხედვით ტოპონიმის სახელწოდება უშუალოდ ებრაელებთან კავშირშია: დადიანის მიერ მიქელაძეებისთვის ნაჩუქარ ებრაელ ყმებს საცხოვრებელი ადგილის გამოყოფა უთხოვიათ, მიქელაძეებსაც ორ ღელეს შორის ტერიტორია გადაუციათ ებრაელებისთვის. მათ ძალიან გახარებიათ საკარმიდამო მიწების მიღება და საცხოვრების დალოცვა უთხოვიათ ბატონისთვის. ბატონს დასალოცად მოურავისთვის ღვინის ჩამოსხმა უბრძანებია კულაში და აღუნიშნავს: ვინაიდან დღევანდელ გადაწყვეტილებას ამ სასმისით ვიღებთ დაე, ებრაელთათვის გამოყოფილ ადგილს კულაში ეწოდოსო [13:89].

XVII საუკუნის ბოლოსთვის მიქელაძეებს 7 ყმა ებრაელი დაუსახლებიათ, რომლებიც ბანძიდან და საქართველოს სხვადასხვა ადგილიდან ჩამოსული ებრაელებით XVIII საუკუნის I ნახევარში იმდენად გამრავლებულან, რომ საჭირო გახდა სალოცავის აშენება, რაც „ძველი დიდი სალოცავის“ სახელით შემორჩა სოფელს [14:45].

კულაში საქართველოს სხვა ებრაული დასახლებებისგან გამორჩეულია იმით, რომ იგი ათეული წლების განმავლობაში იყო ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი რელიგიური და სულიერი ცენტრი ქართველი ებრაელობისათვის. განსაკუთრებით ხაზგასასმელია ორი რამ: ა) ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით საქართველოში არსებულ ებრაულ სალო-ცავებს შორის ყველაზე ძველი ლოცვის შენობა კულაშის ქართველ ებრაელთა სალოცავია. ისტორიკოსების მტკიცებით, იგი XVIII საუკუნის შუა პერიოდშია აგებული [13:17].

ბ) ეს იყო ერთადერთი დაბა-ქალაქი არამარტო საქართველოში, არამედ ყოფილ საბჭოთა კავშირშიც, სადაც XX საუკუნის 90-იან წლებამდე მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ქართველი ებრაელი იყო [13:34].

როგორც აღინიშნა, კულაში და მისი მოსახლეობა XVIII საუკუნის არც აღმოსავლეთისა და არც ევროპელ მოგზაურთა აღწერილობებში არ მოხვდა (განსხვავებით ქუთაისისა და დასავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონებისა) [6,7], თუმცა მათ შესახებ რამდენიმე მოსაზრება მაინც დაფიქსირდა. ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნავს, რომ ებრაელების რიცხვი კულაშში დიდია, მათი ხელობა ვაჭრობაა, ენა ქართული აქვთ და ქართული წერა-კითხვაც იციან. სადღესასწაულო დღეებს მტკიცედ იცავენ. მათი ცხოვრება ძლიერ შეზღუდულია. კულაშელებმა სწავლა განათლების მნიშვნელობა შეიტყვეს და ამიტომ პირველ დაწყებითი სკოლის გასახსნელად ფულების შეკრებაც დაუიწყიათ. ჭიჭინაძე ფიქრობს, რომ მათ რომ გზა მიეცეს სწავლისათვის, ამ ხალხისგან ბევრი შესანიშნავი პირი გამოვა. კულაშელ ურიებს აქვთ ორი თორა (სალოცავი), ერთი ძველი და მეორე ახალი“ [18:65].

ასევე, მოგზაურ იეკუდა ჰალევი ჩორნის აღწერილობებში წავაწყდით მცირე ეპიზოდს, სადაც მისი კულაშელ ებრაელებთან სტუმრობის სცენაა წარმოდგენილი... მოგზაური კმაყოფილებას გამოთქვამს კულაშელების დახვედრით, მათი სტუმართმოყვარეობით, იმ პირობებით, რაც დადლილს მოსასვენებლად შეუქმნეს - საწოლით და თეთრეულით, მაგრამ მათზე თავის ზოგად მოსაზრებას გამოთქვამს მოკლედ: “...ცხოვრობენ ისინი უწესრიგოდ და უგონოდ, ტყის კაცებივით. მათი ქალები უდაბნოს ველურებივით არიან, კაცებს გაურბიან...” [16:89].

კულაშის მთელი დასახლება, ყველა ებრაული უბანი გამოირჩევა თავისებური კოლორიტითა და მახასიათებლებით, რის შესანარჩუნებლად და თაობებისთვის გადასაცემად კულაშელი ექიმი ძმების, მიხელაშვილების სახლში 2005 წლიდან მოქმედებს „კულაშის ქართველთა და ქართველ ებრაელთა ეთნოგრაფიული მუზეუმი“, რომელიც თანამედროვე კულაშის ცენტრში მდებარეობს. მუზეუმის კოლექცია საკმაოდ მწირია და უმეტესად ფოტო მასალისგან შედგება. აქვე რამდენიმე საინტერესო ნივთიც ინახება – შვიდტოტა მენორა, თორას ძველი გამოცემები (მათ შორის, ვენაში 1871 წელს გამოცემული თორის ეგზემპლარი). მუზეუმის ყოველი ნივთი სწორედ ნაწილ-ნაწილ შეუგროვებიათ ისრაელში მცხოვრები კულაშელი ებრაელების ინიციატივით [ბერიძე :იხ. ბმული].

როგორც აღინიშნა, წყაროების მოძიების პროცესში კვლევამ გვიჩვენა, რომ ინფორმაცია კულაშელი ებრაელების შესახებ როგორც საისტორიო წყაროებში, ასევე მოგზაურთა აღწერილობებში თითქმის არ არის წარმოდგენილი, არც სამეცნიერო კვლევის ობიექტი არ გამხდარა იგი, ამიტომ ამ ფონზე კულაშის ებრაელობის საკითხის შესასწავლად უდიდეს დატვირთვას იძენს და განსაკუთრებით ფასეული ხდება ისრაელში გამოცემული ქართულენოვანი პროდუქცია (სამეცნიერო კვლევები, მხატვრული ნაწარმოებები, პერიოდიკა და სხვა), რაც სტატიის დასაწყისში მითითებული სამეცნიერო პროექტის საკვლევ მასალას წარმოადგენს.

ამ თვალსაზრისით ფასდაუდებელია კულაშში დაბადებული მწერლის აბრამ საპირის (სეფიაშვილის) შემოქმედება, რომელიც ხანგრძლივად და ნაყოფიერად მუშაობდა ებრაელების, განსაკუთრებით კი კულაშელი ებრაელების საქართველოში დასახლების, ცხოვრების, ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების თემატიკაზე... იგი შემოქმედებით საქმიანობას ნაყოფიერად უთავსებდა პოლიტიკურსაც. აბრამ საპირის მრავალმხრივი და მეტად წარმატებული საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ბევრი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი ქართულ საქმეებს უკავშირდება. მათ შორის მაინც ყველაზე მნიშვნელოვანი თავის მასშტაბურობითა და ხანგრძლივობით 1973 წელს მის მიერ დაარსებული ქართულენოვანი გაზეთი "ალია საქართველოდანაა", რომელიც არა მარტო ისრაელის ქართველი ებრაელობისთვისაა უაღრესად საყვარელი პერიოდული გამოცემა, არამედ მსოფლიოს ბევრი ქვეყნის ქართულენოვან მკითხველებს შორის ძალიან მნიშვნელოვან გაზეთად ითვლება.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია აბრამ საპირის მიერ გამოცემული წიგნები. მათ შორის ჩვენს მიერ შესასწავლ საკითხთან მიმართებით საგანგებოდ უნდა გამოიყოს „კულაში-ნანახი, განცდილი, გაგონილი“ [13]. წიგნი შეიცავს კულაშელ ებრაელთა ცხოვრების თანმიმდევრულ და სიღრმისეულ აღწერას.

„წიგნის კულაშის შინაგანაწესი (კლასიფიკაცია, სისტემატიზაცია) მას სამეცნიერო ჟანრის ნიშნით აღბეჭდავს; რეპორტაჟები ანუ ინტერვიუები კულაშელებთან (წიგნში უხვად არის წარმოდგენილი) ჟურნალისტიკის ჟანრს განეკუთვნება. ეთნოგრაფიული ჩანახატები, დაწყებული ტრადიციული რიტუალებით და დამთავრებული ბავშვური თამაშობებით და

ცრურწმენებით, აქ, ჟანრობრივად მხატვრულ-დოკუმენტურ პროზას მიეკუთვნება. შემდეგი ჟანრი აერთიანებს ავტობიოგრაფიულ და ოჯახურ ამბებს; ამას ემატება ფოტო და საგაზეთო დოკუმენტაცია, რუკები...ხედავთ, როგორი ჟანრული მრავალფეროვნებაა ან ასე: როგორ არის გახსნილი საზღვრები ჟანრებს შორის...ამდენი სოციოლექტები, იდიოლექტები, ამდენი ზედმეტსახელი...“[3: 3-4]. დიახ, ამ წიგნში თხრობა მიმდინარეობს ორიგინალური სტილით, დიდი ნაწილი წარმოდგენილია დიალოგებით - კითხვა-პასუხის სახით, დართულია აქვს ბევრი ფოტო, ცხრილი... კერძო ისტორიების განზოგადებით აღიწერება ეპოქა.

კულაშელი ებრაელების იდენტობაში გასარკვევად სტატიაში შინაარსობრივი თვალსაზრისით დეტალურად განიხილება აბრამ საპირის წიგნი, რომელიც რამდენიმე ნაწილად იყოფა: I ნაწილში კულაშის ისტორიაა გადმოცემული, რომელიც განხილულია საქართველოში ებრაელთა დასახლების საერთო ფონზე. ამ ნაწილში ებრაელების საქართველოში შემოსვლის შესახებ გადმოცემული ინფორმაცია აქამდე ფართოდ გავრცელებულ მოსაზრებებს ეყრდნობა. ავტორი ციტირებს ძირითადად „ქართლის ცხოვრებისა“ და ზ. ჭიჭინაძის წიგნში „ქართველი ებრაელები საქართველოში“ გამოთქმულ მოსაზრებებს და მიუთითებს საქართველოში საუკუნეების განმავლობაში ებრაელების ტალღოვან დასახლებაზე, რომელიც უშუალოდ უკავშირდებოდა ებრაელების ისტორიაში მომხდარ სხვადასხვა ტრაგიკულ თარიღს, მათ რამდენიმე გზის გამოდევნას ისტორიული სამშობლოდან, თუმცა ტრადიციულად გავრცელებულ ამ მოსაზრებისგან განსხვავებით, საკითხის განხილვისას მოხმობილია ამონარიდი 1975 წელს თელ-ავივში ებრაულ ენაზე გამოცემული სიონისტი მწერლის ნათან ელიაშვილის წიგნიდან „ქართველი ებრაელები საქართველოში და მერეც ისრაელში“, სადაც ვკითხულობთ: „არიან ქართველი ისტორიკოსები, რომლებიც თვლიან, რომ ებრაელები საქართველოში ქართველებზე ადრე მოვიდნენ. როგორც ცნობილია, ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსის აზრით, ქართველები საქართველოში ჩვენი წელთაღრიცხვით III საუკუნეში მოვიდნენ. იმავე ისტორიკოსების აზრით, ებრაელები საქართველოში დასახლდნენ პირველი ბეით - ჰამიკდაშის (ტამრის) აოხრების შემდეგ ან შესაძლოა კიდევ უფრო ადრე...“[9:21]. ციტატაში გამოთქმული მოსაზრებას არ ახლავს წყაროზე მითითება, არ ჩანს რომელი ქართველი ისტორიკოსის მოსაზრებაა ზემოთქმული, არც მოსაზრების მიმართ ავტორის, აბრამ საპირის დამოკიდებულება იკვეთება, რომელსაც საერთოდ არ აქვს პრეტენზია სამეცნიერო კუთხით იკვლიოს ეს საკითხი, ამიტომ მტკიცებულებების არ არსებობის გამო, ეს მოსაზრება რჩება ისტორიკოსების შეფასების საგნად და სამომავლო საკვლევ თემად.

ებრაელების საქართველოში შემოსვლისა და დამკვიდრების მოკლე მიმოხილვა 567 გვერდიანი წიგნის ძირითადი თემის - კულაში და კულაშელი ებრაელების შესავალ ნაწილად აღიქმება. სწორედ ამ ძირითად ნაწილში აბრამ საპირის წიგნი საკმაოდ საიმედო წყაროა კულაშელი ებრაელების ცხოვრების გასაზრებლად, ვინაიდან, როგორც აღინიშნა, აქ ცოცხალი რესპოდენტების ნაამბობზეა აგებული მთელი ნარატივი, მოთხრობილია დაბის მცხოვრებთა პატარა ისტორიები. ინტერვიუერის სწორად შერჩეული კითხვებზე გაცემული უამრავი რესპოდენტის პასუხი კულაშელი ებრაელების ცხოვრების ყველა სფეროს მოიცავს და გულწრფელია იმიტომ, რომ რასაც გვიამბობენ ის ნანახი, განცდილი ან სანდო პირისგან გაგონილი ამბებია.

ისტორიკოს დანიელ ხანანაშვილის აზრით, კულაშის ისტორია XVI საუკუნიდან იწყება. არცერთ ადრინდელ დოკუმენტში კულაშელი ებრაელები მოხსენიებული არ არიან. ებრაელები კულაშში პირველად დაახლოებით 1745-1760 წლებში გამოჩნდნენ. იგი ასე

ახასიათებს ამ ადგილს: “კულაში - ებრაული სულისა და რწმენის სოფელი, კულაში - ღმერთისა და თორის ადგილი, კულაში - საქმოსანთა საყუდარი, კულაში - სუფრისა და სიმღერის კერა“ [13:14].

კულაში, შიდა მიგრაციით გაზრდილ სოფელში, სახლობდნენ: ბოთერაშვილები, მირილაშვილები, ელაშვილები, ლევიაშვილები, ელიშაყაშვილები, შალელაშვილები, ბატონიაშვილები, მოშიაშვილები, ჯანაშვილები, თეთრუაშვილები და სხვანი. სოფლები უზნებად იყო დაყოფილი, უზნებს გვარიდან გამომდინარე ზედმეტი სახელით მოიხსენიებდნენ. გამრავლებული ებრაული მოსახლეობისთვის ერთი სალოცავი საკმარისი არ იყო. XVIII საუკუნეში აგებულ პირველ სალოცავს XIX საუკუნის 60-იან წლებში მეორე „ახალი ლოცვის“ ნაგებობა დაემატა. შემდეგში ებრაელები ისე მომრავლებულან (1883 წელს - 937 ებრაელი, ხოლო 1911 წელს 1836 ებრაელი), რომ აბრამ მიხელაშვილის თაოსნობით მესამე სინაგოგაც აუგიათ. სალოცავთან არსებობდა დაწყებითი სკოლა - „ხედერი“ ებრაელი ბავშვებისთვის, ხოლო XIX საუკუნის 20-იან წლებში უკვე „იემიბაც“, რომელიც ორსართულიან შენობას წარმოადგენდა და რომლის ასაგებად მთელი კულაშის მოსახლეობა გაერთიანებულა შემოწერილობების გაღებით. აქ ახალგაზრდა კაცები გამოცდილი რაბინების დახმარებით თორას, თალმუდს და სხვა ებრაულ რელიგიურ ტექსტებს უღრმავებოდნენ - თორის კანონებს ეუფლებოდნენ და სეფერ-თორის კითხვაში ოსტატდებოდნენ. იემივაში ასევე ებრაულ ენასაც სწავლობდნენ. საერთოდ, კულაშელი ებრაელები დიდი სიყვარულითა და თავდადებით მიჰყვებოდნენ მამა-პაპათა რწმენას, იცავდნენ ებრაულ წეს-ჩვეულებსა და რიტუალებს, რასაც ხელმძღვანელობას უწევდნენ კულაშის სულიერი მოძღვარნი, მათი რაბები და თალმიდ-ხახმები. ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ ებრაული ყოფის დაცვისთვის, თუმცა ძნელბედობის ჟამი კულაშელ სასულიერო პირებსაც (ისევე როგორც სხვებს) დაუდგათ საბჭოთა ხანაში, როცა ყველა რელიგია, მათ შორის იუდეველთა, იდენებოდა საბჭოთა რეჟიმის მიერ. თორის სწავლება აიკრძალა, კულაშში სალოცავები დაილუქა, ხოლო რაბები უკიდურესად შეავიწროვეს. ვინც აკრძალვებს არ ემორჩილებოდა აპატიმრებდნენ. ზოგიერთს აწამებდნენ კიდევ. კულაშელი რაბი იოსებ მირილაშვილი ციმბირში გადასახლებას შეეწირა. კულაშელები არ ეკუთვნოდნენ ძალმომრეობას, „მელამედები“ (მასწავლებლები) ბავშვებს ფარულად ასწავლიდნენ თორას, ხოლო მოსახლეობა ფარულადვე იკრიბებოდა სახლებში „მინიანებად“ (იკრიბებოდა 10 ზრდასრული ადამიანი რელიგიური ვალდებულების შესასრულებლად)[13:17-18]. კულაშელების რელიგიურმა დევნამ განსაკუთრებულად მკაცრი სახე 1937-38 წლებში მიიღო.

მეორე მსოფლიო ომშიც ძალიან დიდი დანაკარგი განიცადეს კულაშელებმა. ომში გაწვეულ მამაკაცთა უმრავლესობა ველარ დაბრუნდა ოჯახებში. სოფლის საბჭოს სტატისტიკის მიხედვით კულაშიდან ომში 800 პირი გაიწვიეს და მათგან 370 უკან აღარ დაბრუნებულა: ზოგი დაილუქა, ზოგიც კი უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. არც ომის შემდგომი პერიოდი გამოდგა კულაშელი ებრაელებისთვის მშვიდობიანი. ხელისუფლება აგრძელებდა მათ შევიწროებას, რაც ძირითადად მიმართული იყო რაბების, ხახმებისა და მათი სალოცავების წინააღმდეგ. მართალია 1954 წელს კულაშელებმა კიდევ ერთი სალოცავის აგება სცადეს, მაგრამ ხელისუფლების მიერ მშენებლობა აიკრძალა და არსებული სალოცავებიც დაიხურა. მათი გახსნა მხოლოდ სტალინის გარდაცვალების შემდეგ გახდა შესაძლებელი.

XIX საუკუნის 50-იანი წლებისათვის კულაშში დაახლოებით 140-160 სული ებრაელი ცხოვრობდა. ბატონყმობის გაუქმებამდე კულაშელი ებრაელები ძირითადად მიქელაძეების, ხოლო ნაწილობრივ საეკლესიო მიწებზე ცხოვრობდნენ. მათ დაკისრებული ჰქონდათ

სხვადასხვა სახის გადასახადი - ბეგარა. ძირითად საქმიანობას ვაჭრობა წარმოადგენდა. თავდაპირველად ისინი ადგილზე ან ახლო-მახლო სოფლებში ვაჭრობდნენ, შემდგომში კი ზოგიერთმა არამხოლოდ საქართველოს რეგიონებში, არამედ რუსეთისა და საზღვარგარეთის ბაზრებთანაც გააბეს ვაჭრობა. XIX საუკუნის II ნახევარში მათ შესამჩნევად გააფართოვეს სავაჭრო საქმიანობა და სავაჭრო პროდუქციის ასორტიმენტი. კულაშელი ებრაელები თურმე განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ სპილენძის ნაწარმის, ნახმარი კალოშების, აბრეშუმის პარკისა და აბრეშუმის ძაფის ექსპორტით [13:22-24]. ამ პერიოდში სამტრედიის მნიშვნელოვან სარკინიგზო კვანძად ჩამოყალიბებამ დიდი გავლენა მოახდინა კულაშის ებრაელობის სავაჭრო საქმიანობაზე. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო მათთვის ის ფაქტი, რომ 1913 წელს სამტრედიის შემდეგ კულაშშიც გაიხსნა ბაზრობა. 1930 წელს ჩამოყალიბდა კულაშელ ებრაელთა კოლმეურნეობა, რომელშიც თავდაპირველად მხოლოდ 10 ოჯახი გაერთიანდა, თუმცა მათი რიცხვი დროთა განმავლობაში მატულობდა. 1929 წელს სოფელში გაიხსნა კულაშის ღარიბკომის განყოფილება. ღარიბკომამდე ჩამოყალიბდა „მემსი“- მუშა ებრაელ მიწადმოქმედთა საზოგადოება. ასევე, ებრაელთა რამდენიმე საწარმო (არტელები „პირველი მისი“, „საბჭოთა კულაში“, „შრომის გმირი“, „წითელი ტრიკოტაჟი და სხვა), სადაც ათეულობით ებრაელი გაერთიანდა. იკლო უმუშევართა რიცხვმა, თანდათან წინ მიიწევდა განათლებისა და კულტურის საქმეები.

საქართველოში საბჭოთა წყობილების დამყარებამ მკვეთრად უარყოფითად იმოქმედა კულაშელ ებრაელთა სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, განსაკუთრებით ღარიბ მოსახლეობაზე, ვინაიდან იკრძალებოდა მათი შემოსავლის ძირითადი წყარო - ვაჭრობა. საქართველოს სხვა ადგილების მსგავსად, კულაშში ვაჭრები სამ კატეგორიად იყოფდნენ [11:9-88] :

1. საქონლის შემომტან- მომწოდებელი (მათ საქონელი შემოჰქონდათ საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ქალაქიდან);
2. საქონლის ბითუმად გამსაღებლები (ისინი საქონელს ბითუმად ყიდულობდნენ და შემდეგ ან თავად ყიდდნენ ან გადამყიდველებს აძლევდნენ);
3. დალალეები, ვაჭართა ბოლო კატეგორია, რომლებიც უშუალოდ ამყარებდნენ კონტაქტს კულაშში სხვადასხვა რაიონიდან ჩამოსულ კლიენტებთან. დალალეები დიდ დენადობას განიცდიდნენ, ვინაიდან ამ კატეგორიაში ვაჭრები დიდი ხანი არ რჩებოდნენ ხოლმე, ხანდახან ხდებოდა ჩანაცვლებაც.

პირველ ორ კატეგორიას საკავშირო მილიცია და „ო-ბე-ხე-ეს“-ი დასდევდა და თუ რომელიმე ვაჭარს ხელში ჩაიგდებდნენ, ხდებოდა ის, რაც ებრაელთა ყველა სხვა თემში - მსხვერპლის დასახსნელად მთელი კულაში გაერთიანდებოდა ხოლმე და დიდძალი თანხის გაღებით დაიხსნიდნენ ხოლმე პატიმარს [13:64].

განსაკუთრებით მძიმე იყო კულაშელების ჰიგიენური და კომუნალურ-საცხოვრებელი პირობები. ეს დასახლება შემოფარგლული იყო „თეხომით“ (შემოსაზღვრა), რაც სრულიად უნიკალური მოვლენა იყო სხვა ქართულ ებრაულ დასახლებებთან შედარებით. ჰალახის (ებრაული ნორმატიული დებულებები) მიხედვით, ებრაული დასახლებები შემოსაზღვრული იყო ხოლმე იმ მიზნით, რომ ებრაელი შაბათ დღეს შემთხვევით არ გადასულიყო თავისი დასახლების საზღვრებიდან. „თეხომი“ კულაშში წარმოადგენდა ხის ბოძებზე გაბმულ რკინის მავთულს, რომელიც გარს უვლიდა მთელ ებრაულ დასახლებას [13:35].

კულაშის ებრაელთა უბანი არ ჰგავდა ახალციხის, სურამის, ქარელის, ცხინვალის ან ონის ებრაელთა უბნებს. აქაც პატარა ქოხმახები იყო, მაგრამ არც ისე მიტყუპებული, როგორ

დასახელებულ პუნქტებში. მიუხედავად ამისა, აქ გეტოს სპეციფიკა მაინც შეინიშნებოდა [13:191].

კულაშს საბჭოთა კავშირის კარჩაკეტულობის მიუხედავად, თაობების განმავლობაში იცნობდნენ უცხოეთში: თურქეთში, ირანში, ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებში, განსაკუთრებით კი ერეც ისრაელში, სადაც, რელიგიურ წრეებში, კულაშელ ებრაელებს დიდ პატივს მიაგებდნენ. იმის მიუხედავად, რომ კულაშელი ებრაელების უმრავლესობა ღარიბ სოციალურ ფენას მიეკუთვნებოდა და ეკონომიურ სიდუხჭირეს განიცდიდა, აქ ხშირად გროვდებოდა თანხები ისრაელის რელიგიური იშუვების (დასახლებები) და იემივების დასახმარებლად. ამ მიზნით ისრაელიდან საქართველოში, კერძოდ კი კულაშში, ხშირად იგზავნებოდა “შალიახები”(დელეგაციები). კულაშელები ძალიან სტუმართმოყვარე თემი იყო და შეეძლოთ უკანსკნელი ლუკმა გაეღოთ და სტუმრებს ღირსეულად დახვედროდნენ. კულაშს ზედმეტ სახელად „პატარა იერუსალიმსაც“ უწოდებდნენ, სადაც ყოველთვის სუფევდა ებრაული ატმოსფერო, ებრაული ტრადიციები და რწმენა, ქაშერი (ებრაელისთვის ნებადართული) საქმელი, ებრაული სტუმართმოყვარეობა და ყველაფერი ის, რაც ჭეშმარიტ ებრაელს სჭირდება.

კულაშში ერთ პატარა ტერიტორიაზე იყო თავმოყრილი სადაბო საბჭო, პოლიკლინიკა, კინო-თეატრი, ბიბლიოთეკა, მილიციის პუნქტი. იქვე, ახლოს განლაგებული იყო კულაშის ძირითადი სამრეწველო დაწესებულებები: მაფსართავი და საქსოვი ფაბრიკები, სხვადასხვა საამქროები და ა. შ. [13:184-187].

რაც შეეხება კულაშის XX საუკუნის სტატისტიკას, 1926 წელს კულაში ცხოვრობდა 2407 ებრაელი; 1930 წელს - 3393; 1970 წელს - 5327; 1979 წელს კი მხოლოდ 557 სული შემორჩა. ცხრა წლის განმავლობაში სოფელი დაუტოვებია 4770 ებრაელს, მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 90%-ს. ეს პროცესი შემდეგაც გაგრძელდა, რასაც ხელი შეუწყო საქართველოს მძიმე პოლიტიკურმა და ეკონომიურმა მდგომარეობამაც და სოფელი მთლიანად დაცარიელდა ებრაელებისგან.

კულაშმა ქართველ ებრაელთა ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა იმითაც, რომ პირველი ალია(რეპატრიაცია) ისრაელში სწორედ ამ დასახლებიდან განხორციელდა 1967 წელს. მათ პირველებმა შეძლეს გაერღვიათ საბჭოეთის „რკინის ფარდა“ და ისრაელში ასულიყვნენ. ესენი ძმები მიხელაშვილები იყვნენ, რომელთა კვალს გაჰყვა ათობით კულაშელი ებრაელის ოჯახი.

კულაშელი ებრაელები აქტიურად იყვნენ ჩართულები 70-იანი წლების სარეპატრიაციო აქტივობებში. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის სახელზე ისრაელში რეპატრიაციის მოთხოვნით გაგზავნილ წერილების ხელმომწერებში ყოველთვის გარეულები იყვნენ მათი წარმომადგენლები. 1971 წლის ივლისის მოსკოვის ცენტრალურ ტელეგრაფში ქართველი ებრაელების მიერ მოწყობილ შიმშილობის რეზონანსულ აქციაში 4 კულაშელი მონაწილეობდა...[დიდი ალიის დასაწყისი: იხ. ბმული].

ებრაელების ასეთმა წინააღმდეგობებმა აიძულა ხელისუფლება დათმობებზე წასულიყო. 1972 წლიდან დაიწყო მასიური ალია (რეპატრიაცია) და კულაშელი ებრაელებიც მასიურად ტოვებენ საქართველოს. ახლა კულაშში არცერთი ებრაელი აღარ ცხოვრობს. „ასე დასრულდა კიდევ ერთი დიდი წარსულის მქონე ებრაული დასახლების ისტორია საქართველოში...“ [13:32-34], თუმცა აქ დატოვებულ საფლავებს, სინაგოგას და ებრაელების მუზეუმს მაინც გამოუჩნდა პატრონი დაბაში მაცხოვრებელი ებრაელების მადლიერი ქართველების სახით [სინაგოგა დაბა კულაშში: იხ. ბმული].

... ერთ დროს კი, როცა კულაშში ცხოვრება ჩქეფდა, აქაური ებრაელობა რელიგიური, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი აქტიურობის გარდა, ისრაელში ასვლამდე საკმაოდ განათლებულ საზოგადოებად ჩამოყალიბდა - შესანიშნავი ახალგაზრდობა და პროფესიონალი კადრები, ეს იყო ხანგრძლივი დროის მანძილზე განათლებისკენ ლტოლვის ყველაზე ღირებული შედეგი. ასობით უმაღლესდამთავრებულთან ერთად კულაშში მოღვაწეობდა 150-მდე ტექნიკური განათლების მქონე პროფესიონალი - აღნიშნავს წიგნის ავტორი აბრამ საპირი [13:35;42;], თუმცა არსებობს ამ საკითხზე განსხვავებული მოსაზრებაც. საინტერესოა ცნობილი ქართველი ებრაელი მწერლის გერცელ ბააზოვის აზრი კულაშის ებრაელობაზე, სადაც მას ერთი დღით მოუწია ყოფნა. კულაშში ბევრმა რაღაცამ გააოცა იგი, დაწყებული მეეტლეების რაოდენობით (სადაც 20 მეეტლე საქმიანობდა, მაშინ, როცა მასზე უფრო დიდ დაბებში ერთიც კმაროდა) და დამთავრებული იმით, რომ ქუჩაში ახალი ებრაელები არ ჩანდნენ...ხოლო ვინც მოედანზე იმყოფებოდა, საცოდავ შთაბეჭდილებას ახდენდა. სიღარიბე და უკულტურობა იყო ასახული მათ პირისახეზე და დახეულ ჩუსტებზე [1:13-14]. ცნობილია, რომ გერცელ ბააზოვი თავის შემოქმედებაში „... ფაქტობრივად, ერთმანეთისაგან თიშავს ებრაელი ხალხის ეროვნულ ცნობიერებასა და სარწმუნოებას და ებრაელი ხალხის ბედნიერი მომავლის გარანტიად, იმჟამინდელი სოციალისტური იდეოლოგიური პოლიტიკის შთაგონებით, სარწმუნოებაზე უარის თქმას მიიჩნევს“ [10:99]. შესაძლებელია ამ ხედვის გამო იგი კულაშელ ებრაელებზე აკეთებს საკმაოდ მკაცრ დასკვნას: „ესენი არიან დეკლასირებული ელემენტები. ოდესღაც ვაჭრობდნენ ზოგი მსხვილად, ზოგი წვრილად. რევოლუციამ მაგრად დასცხო მათ უხერხემლო პროფესიას. მას შემდეგ ძველს გამოეთხოვეს, მაგრამ ახალს ვერ მიეკედლნენ. დამაბრკოლებელი მიზეზი კი უმთავრესად ძველი საუკუნეების ფსიქოლოგიური მემკვიდრეობაა“ [საპირი, 2000:192]. გ. ბააზოვი ბრძოლას კი უცხადებს დრომოჭმულ რელიგიურ ტრადიციებს, მაგრამ ასეთი ბრძოლის გამოცხადება კულაშში, სადაც ისრაელში რეპატრაციამდე 70-ზე მეტი თაღმიდ-ხახამი და რელიგიური პირი ერთგულად ემსახურებოდა ებრაულ დასახლებებს, ძალიან რთულია. წიგნის 185-ე გვერდზე ჩამოთვლილია ყველა მათგანი, ზოგიერთზე დამატებითი ინფორმაცია წიგნშივე არის მოცემული (ხახამ რაფაელ ელაშვილი, ხახამ გაბრიელ მოძღვრიშვილი და სხვანი), ნაწილზე კი სხვა წყაროებით ხდება ცნობილი რამდენად დამსახურებული მოღვაწენი იყვნენ. მაგალითად, ერთ-ერთი მათგანი ხახამ მიხეილ მიხელაშვილია (იგივე რაბი ხახამ მიხაილ ჰაკატანი), რომელიც კულაშელი ხახმების ღირსეულ წარმომდგენლად არის მიჩნეული. მის სახელს თორისა და თალმუდის მრავალი სიღრმისეული კომენტარი და ასევე, არაერთი თვალხილული საოცრება უკავშირდება [5:246]. მიუხედავად იმისა, რომ კულაშელი სასულიერო პირების გარკვეული ნაწილი დადებითად არიან მოხსენიებულები ამ წიგნშიც და სხვა წყაროებში, ცნობილი მოგზაური იეჰუდა ჩორნი, პირიქით, მათ ადანაშაულებს ადგილობრივი ებრაელების გაუნათლებლობაში [17:41]: „... არ აძლევენ ჯამაათს საშუალებას წინ გადადგან ნაბიჯი და ვინ იცის როდის აღმოზრწინდება განათლებისა და ცივილიზაციის მზე ამ ქვეყანაში“ [15:149]. კულაშელი ებრაელების ცრუ რწმენებზე და სიბნელეზე ამახვილებს ყურადღებას მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის მუზეუმის დირექტორი მარკ პლისეცკი, რომელიც ექსპედიციაში იმყოფებოდა საქართველოში და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში აკვირდებოდა კულაშელ ებრაელებს [19].

აბრამ საპირის წიგნში სასულიერო პირების გარდა ცოცხალი პერსონაჟები სხვადასხვა პროფესიის მიხედვით ჯგუფებადაა წარმოდგენილი: ექიმები, ჟურნალისტები, ფიზიკოსები, იურისტები, ინჟინრები, ეკონომისტები, მსახიობები, თეატრალური წრის წარმომადგენლები,

მუსიკოსები... ჩამოთვლილია ასევე ყველა ხელობის წარმომადგენელი, თითოეული მათგანი სახელით, გვართ, მეტსახელით და ამათუიმ შენიშვნით არის უკვდავყოფილი. თითოეული პროფესიული ჯგუფიდან ზოგჯერ გამოყოფილია ერთი ან რამდენიმე პირი, რომელთა შესახებ ავტორის ან რესპოდენტის მიერ უფრო დეტალური ისტორიაა მოთხრობილი. მაგალითისთვის, დიდ ქველმოქმედებად და გამოჩენილ ცენტრალურ ფიგურებად, რომლებიც ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნავდნენ დასახელებულები არიან ისრელ ელაშვილი და გაბრიელ მირილიშვილი, ექიმებიდან გამოყოფილია რუბენ ბოთერაშვილი, ილია ილიას ძე ელიაშვილი, რუბენ ბათაშვილი, ილია ბოთერაშვილი [4:171] და ა.შ., რომელთა განსაკუთრებული ადამიანური თვისებებისა და დამსახურების წარმოსაჩენად სხვადასხვა საინტერესო ეპიზოდია თხრობაში ჩართული. გამორჩეული არიან პიროვნებები თავიანთი ადამიანური თვისებებით, პრიორიტეტი არცერთ პროფესიას არ ენიჭება, ყველა საჭიროა კულაშის სოციალურ - ეკონომიკური განვითარებისთვის...

და ბოლოს, წიგნი საყურადღებოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ მასში ქართველთა და ებრაელთა მეგობრული ურთიერთობა კონკრეტული ცხოვრებისეული ეპიზოდების მოთხრობის საფუძველზეა ნაჩვენები. წიგნის ავტორი სიყვარულით იხსენებს იმ ადამიანებს, რომელთაც ამ ურთიერთობის განმტკიცებას თავიანთი პიროვნული ცხოვრებით შეუწყვეს ხელი [10].

ამრიგად, კულაშისა და კულაშელი ებრაელების შესახებ როგორც საისტორიო წყაროებში, ასევე მოგზაურთა აღწერილობებში ძალიან მწირად წარმოდგენილი ინფორმაციის გამო, განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს ინფორმაციულად მდიდარი მხატვრული ნაწარმოებები, კერძოდ კი ზემოთ განხილული აბრამ საპირის წიგნი „კ უ ლ ა შ ი“: ნანახი, განცდილი, გაგონილი“, რომელიც შეიცავს ძალიან საინტერესო, მდიდარ ინფორმაციას და დოკუმენტურ მასალას კულაშელი ებრაელების ცხოვრებისა და საქმიანობის სწორი გააზრებისთვის. წიგნი არამხოლოდ იძენს მათი იდენტობის დასადგენად მტკიცებულების სტატუსს, არამედ აადვილებს კონკრეტული ეპოქალური სინამდვილის შეცნობას.

ლიტერატურა:

1. ბააზოვი გ. (1933): ერთი დღე კულაში, დროშა, #7, 15 აპრილი.
2. ბატონიშვილი ვ. (1973): აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, ქართლის ცხოვრება, ტ.IV, ტექსტი გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი.
3. ბოსტანაშვილი შ. (2012): გან ყედენი კულაში... აქვიმალები..., გაზეთი „მენორა“, #5, გვ.3, თბილისი
4. გაბეჩავა ლ. (2019): გულთა კავშირი, სამტრედიის მატთანე, 2018, #3, თბილისი.
5. გაგულაშვილი ი. (2021): მამის ნაამბობი, წიგნი პირველი, საქართველოს მაცნე, 2021, თბილისი.
6. გულედანი ლ. (2022): სურამი ისრაელის ქართულენოვან მწერლობაში, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, XIV, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
7. გულედანი ლ. (2023) ქართველ ებრაელთა თვალთ დანახული ქუთაისი, კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, XXXVII, თსუ-ს გამომცემლობა, თბილისი, (იბეჭდება);
8. დვალაშვილი გ., გოგიშვილი მ. (2019): სამტრედიის მუნიციპალიტეტი, თბილისი.
9. ელიაშვილი ნ. (1975): ქართველი ებრაელები საქართველოში და ერეც ისრაელში, თელ ავივი.
10. ნიკოლეიშვილი ა. (2003): ნარკვევები ქართველ ებრაელთა ლიტერატურულ-პუბლიცისტური მოღვაწეობის ისტორიიდან, ტ. 1, ქუთაისი, 2003.
11. პაპისმედოვი ი. (1945): საქართველოს ებრაელთა აღებ-მიცემობის ისტორიიდან, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ.3, თბილისი.

12. სამტრედიის ენციკლოპედია. (2011): თბილისი.
13. საპირი ა. (2000): „კ უ ლ ა შ ი“: ნანახი, განცდილი, გაგონილი“, „ალია მიგურგია“, თელ-ავივი.
14. ცაგურიშვილი თ. (2015): დაბა კულაში, კარიბჭე, #12.
15. ჩორნი იკუდა. (1945): „მოგზაურობა საქართველოში, იმერეთში, სამეგრელოში, გურიასა და არარატის ქვეყანაში), თარგმანი ა.კრიხელის, საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტ.III, თბილისი.
16. ჩორნი იკუდა. (1996): მოგზაურობა საქართველოში, იმერეთში, სამეგრელოში, გურიასა და არარატის ქვეყნებში, განთიადი, 5-6, ქუთაისი.
17. ჩოჩიშვილი დ. (2008): იკუდა ჩორნის მოგზაურობა დასავლეთ საქართველოში, ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, II,(4), გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
18. ჭიჭინაძე ზ. (1904): ქართველი ებრაელები საქართველოში, თფილისი.
19. პლისეცკი მ.(1931):Плисецкий Марк, Воинствующий атеизм....#3, апрель, Москва.

ინტერნეტ წყაროები :

- ცური მარიო, მსოფლიოს ქართველი ებრაელები - კულაში:
[/https://m.facebook.com/groups/309989872702198/permalink/783663165334864](https://m.facebook.com/groups/309989872702198/permalink/783663165334864)
- ბერიძე ირინე, ქართველი ებრაელების ისტორია დაბა კულაში: <https://netgazeti.ge/news/231253/>
- დიდი ალიის დასაწყისი: <http://www.georgianjews.org/stat.php?id=115&lang=gr>
- სინაგოგა დაბა კულაში: <https://garbge.wordpress.com/2011/05/02/kutaisi-18/>
- ნიკოლეიშვილი, ა., აბრამ საპირის ბიოგრაფია:
<http://abraamsapir.com/themes/default/assets/vendor/pdfjs/web/viewer.html?file=http://abraamsapir.com/storage/app/uploads/public/5b0/d99/420/5b0d9942063bc254485360.pdf>

VIII, 2023

Lali Guledani

Iliia State University

Kulashi Seen Through the Eyes of the Georgian Jews²

(Abraham Sapir’s “Kulashi: What I Have Seen, Heard and Experienced”)

(Abstract)

It is widely known that Jews have lived in Georgia from time immemorial. Later, as a result of external and internal migration waves, the Jewry spread all over Georgia. Kulashi Jewry stands

² This paper was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF). Grant number: FR-21 19474 “Georgia Seen Through the Eyes of the Jews: Archiving and Literary-Linguistic Analysis of Georgian Printed Products Issued in Israel”.

out from the rest of the Georgian Jewish diaspora due to its unique local color and large concentration in one small location. Kulashi is also distinguished by the fact that it has been one of the most important religious and spiritual centers for the Georgian Jews over decades. It should be particularly emphasized that: a) Historical sources say that Kulashi synagogue is the oldest one among the Jewish shrines in Georgia. According to the historians, it dates back to the 18th century; b) it was the only settlement in the entire Soviet Union inhabited in a certain period by the Jews exclusively; c) the traditional occupation of Kulashi Jewry, like that of Georgian Jewish community in general, was trade but it was somewhat different from other regions.

The study of the primary materials has demonstrated that there is almost no information about Kulashi Jews either in the historical sources or in travelogues and travel diaries. Therefore, the significance of the study of Georgian printed products issued in Israel and containing rich information can hardly be overestimated. In particular, the present paper is concerned with Abraham Sapir's book "Kulashi: What I Have Seen, Heard and Experienced". The book provides consistent and accurate description of the life of Kulashi Jews. It can well serve as a primary and reliable source for the study of various social and cultural aspects of the Kulashi Jewish community, including demographic data, the origin of Kulashi Jews, their trade, political engagement, religion, synagogues etc.

The book is marked with genre diversity and original narrative style, much of which consists of dialogues formatted as a series of interviews. The book is supplemented by lots of photos, tables and maps. The whole epoch is represented through the generalized individual stories. The interviews with numerous respondents cover all areas of Kulashi Jews' life, offering the reader either firsthand accounts or the stories heard from someone with knowledge of an event and/or topic.

The present paper discusses in detail Abraham Sapir's book "Kulashi: What I Have Seen, Heard and Experienced" that provides very interesting and useful information as well as documentary materials for the study of the life and occupation of Kulashi Jews. The book enables us to explore their identity and gain deep insight into the reality of a specific epoch.